

<https://doi.org/10.34142/23129387.2019.60.06>

УДК: 159.942:159.923

ORCID 0000-0003-4020-7279

Лариса П. Журавльова,

доктор психологічних наук, професор

*завідувач кафедри психології розвитку та консультування
Житомирський державний університет імені Івана Франка,*

м. Житомир, Україна

E-mail: lpz2008@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА СХИЛЬНА ДО РИЗИКУ

Мета дослідження Визначити відповідність між схильністю до ризику та емоційно-інтелектуальними особливостями особистості.

Матеріали і методи. Вибірку досліджуваних склали 149 чоловіків та жінок, віком від 17 до 67 років. Використано методики: методику діагностики емоційного інтелекту Н. Холла в адаптації Є.П. Львіна, методику діагностики емоційного інтелекту Д.В. Люсіна, методику діагностики емоційної креативності Дж. Еверілла, опитувальник якісних показників схильності до ризику О.П. Саннікової і С.В. Бикової.

Результати. За допомогою кореляційного аналізу визначено позитивний взаємозв'язок між схильністю до ризику та емоційною креативністю і негативний – між схильністю до ризику, емпатією та емоційною саморегуляцією. Виявлено три типи схильності до ризику, що відповідають її високому, помірному та низькому рівням. Помірний рівень схильності до ризику (за умови домінування у його структурі емоційного та регулятивного компонентів над когнітивним та конативним) передбачає вищу емоційну креативність за показниками ефективності застосування емоційного досвіду у життєдіяльності, специфічності прояву емоційних переживань, а також вищий емоційний інтелект за показниками здатності до емоційної самомотивації та саморегуляції, самоконтролю емоційної експресії. Як низька схильність до ризику, так і підвищена, перешкоджають розвитку емоційно-інтелектуальних якостей та здатностей.

***Висновки.** Взаємозв'язок між схильністю до ризику та емоційно-інтелектуальними здатностями особистості є амбівалентними: висока та низька схильність до ризику передбачає зниження емоційного інтелекту та емоційної креативності, а помірний рівень схильності до ризику відповідає вищим показникам емоційно-інтелектуальних якостей та здатностей.*

***Ключові слова:** емоційний інтелект, схильність до ризику, емоційна креативність, особистість, кластерний аналіз.*

Peculiarities of emotional intelligence of risk aversive personality

Larysa P. Zhuravlyova,

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

The Aim of the study To determine the correspondence between the predisposition to risk and the emotional and intellectual characteristics of the individual.

Materials and methods. The sample consisted of 149 men and women aged 17 to 67 years. Methodology for diagnosing emotional intelligence N. Hall in the adaptation of E.P. Ilyin, methodology for diagnosing emotional intelligence D.V. Lucina, methodology for diagnosing emotional creativity J. Everell, questionnaire for quality indicators of predisposition to risk O.P. Sannikova and S.V. Bykova are used.

Results. There is a positive correlation between risk aversion and emotional creativity, and negative - between risk aversion, empathy and emotional self-regulation. Three types of predispositions to risk, which correspond to its high, moderate and low levels, have been identified. The moderate level of risk appetite (provided that its structure of emotional and regulatory components dominates over cognitive and constructive) involves higher emotional creativity in terms of the effectiveness of the application of emotional experience in life, the specificity of the manifestation of emotional experiences, as well as higher emotional intelligence in terms of the ability to emotional self-motivation and self-regulation, self-control of emotional expression.

Conclusions. The relationship between risk aversion and emotional and intellectual abilities of the individual are ambivalent. High and low propensity to risk involves lowering emotional intelligence and emotional creativity, while a moderate level of risk aversion corresponds to higher levels of emotional and intellectual qualities and abilities.

Keywords: *emotional intelligence, predisposition to risk, emotional creativity, personality, cluster analysis.*

Вступ. Схильність до ризику – це особистісна риса, детермінована середовищними чинниками та іншими особистісними властивостями, зокрема тривожністю й агресивністю (Козелецкий, 1997); стійка характеристика індивіда, обумовлена прагненням до пошуку нових відчуттів, наполегливістю, нейротизмом, імпульсивністю, егоцентризмом, тривожністю, самоефективністю (Ильин, 2012), особистісна властивість, яка характеризує ризикованість поведінки людей та пов'язана зі зниженим самоконтролем суб'єкта (Солнцева & Корнилова, 1999), готовність до власних дій в умовах обмеження необхідних орієнтирів та готовність покладатися на власний потенціал (Корнилова, 2003), психологічна властивість, що зумовлює стан реалізації звичних форм поведінки, викликаний емоційною внутрішньою мотивацією – потребою у гострих відчуттях, та проявляється у пріоритетному емоційному виборі ризикованої форми активності, спонтанно обраному способу поведінки в умовах невизначеності та потенційної загрози (Хомуленко & Абсалямова, 2011). Зв'язок схильності до ризику з емоційною сферою особистості вказує на необхідність вивчення детермінації ризиковості якостями емоційного інтелекту, втім зазначена проблема не була вивчена у сучасних психологічних дослідженнях.

У моделі Д. Майєра та П. Саловея виділяється два компоненти емоційного інтелекту: особистісний (здатність встановити взаємозв'язки між своїми думками, вчинками та почуттями) та міжособистісний (здатність налаштуватись на інших людей, навчитись співчувати, надихати та спонукати їх до тих чи інших дій). До основних якостей емоційного інтелекту авторами було віднесено емпатію та співчуття, розрізнення власних почуттів, баланс між емоціями та розумом, а також ознаки високої самоповаги та самосприйняття людини. До основних принципів емоційного інтелекту П. Саловеєм та Д. Майєром віднесено емпатію, обізнаність, рівновагу та

відповідальність. У дослідженнях (Salovey & Mayer, 1994) пропонується більш деталізоване розуміння складових емоційного інтелекту відповідно до концепції Г. Гарднера. На думку авторів, емоційний інтелект охоплює п'ять основних здібностей:

1. Усвідомлення власних емоцій як провідна властивість емоційного інтелекту, виступає спроможністю керувати власними емоціями, регулювати їх виявлення, розуміти причини виникнення переживань, їх характер та інтенсивність, спроможність усвідомити свої істинні переживання і зрозуміти їх походження дає можливість людині краще впоратись з ними.

2. Регулювання емоцій як можливість регулювати власні переживання, яке базується на їх самоусвідомленні, здатності заспокоїти себе, позбавитись тривожного стану, суму, роздратованості тощо. Низький рівень розвитку такої властивості обумовлює перебування у стані дистресу та безпорадні спроби подолати власні негативні емоції, високий рівень здатності до регулювання емоцій, в свою чергу, передбачає вміння контролювати емоції, значно ефективніше та більш швидко подолання небажаних емоційних станів.

3. Спроможність мотивувати себе до діяльності, яка реалізується у зусиллях людини спрямувати емоції на користь досягнення мети діяльності, на самомотивування на нові досягнення, на креативну діяльність. В основі такої спроможності лежить самоконтроль, що реалізується у вигляді вміння відкладати отриманні миттєвого задоволення заради досягнення більш значущої віддаленої мети, що виступає важливою передумовою подальшої успішної діяльності.

4. Розпізнавання та розуміння емоцій, які виникають в інших людей, що реалізуються через емпатію, тобто чутливість до таких соціальних ознак, які вказують на те, що інші мають певні проблеми чи переживання і їх необхідно врахувати у спілкуванні.

5. Вміння підтримувати доброзичливі стосунки з іншими, яке є здатністю людини справлятися з емоціями, які виникають під час взаємодії.

Д.В. Люсінім (2004) уточнено складові емоційного інтелекту, які характеризують здатності до розуміння і управління емоціями. Так, у теорії Д.В. Люсіна, здатність до розуміння емоцій означає, що людина: може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або у іншої людини; може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває вона сама або інша людина і знайти для неї словесне вираження; розуміє причини, що викликали цю емоцію і наслідки, до яких вона приведе. Здатність до управління емоціями означає, що людина може: контролювати інтенсивність емоцій, передусім приглушати надмірно сильні емоції; контролювати зовнішнє вираження емоцій; при необхідності довільно викликати ту або іншу емоцію. Здатність до розуміння і здатність до управління емоціями може бути і на власні емоції, і на емоції інших людей.

Про вагомий внесок емоційного інтелекту у регуляцію не тільки емоційних станів, а й поведінки особистості та її міжособистісної взаємодії вказують дослідження О.Г. Волкової та Т.В. Жванії (2014), Н.Ю. Діомідової (2011), В.В. Зарицької (2014), Е.Л. Носенко (2012), О.П. Саннікової (1995), О.Я Чебикіна (1999) та ін. Слід зазначити, що ситуація ризику як така, що суб'єктивно оцінюється як небезпечна чи невизначена, є тригером для активації низки психоемоційних станів (О.В. Вдовіченко, 2017), які мають регулюватись якостями та здатностями емоційного інтелекту. Отже, у представленому дослідженні висунуто гіпотезу про те, що схильність до ризику передбачає прояв емоційно-інтелектуальних якостей особистості, що регулюють її поведінку в умовах взаємодії з іншими у ситуаціях невизначеності та небезпеки.

Мета дослідження – визначити особливості емоційно-інтелектуальних здатностей особистості, схильної до ризику.

Вибірка і методи дослідження. Вибірку досліджуваних склали 149 чоловіків та жінок віком від 17 до 67 років. Комплекс методів дослідження склали такі методики:

1. *Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла в адаптації Є.П. Ільїна* (Фетискин, Козлов & Мануйлов, 2002). Методика спрямована на вивчення рівня розвитку емоційного інтелекту за такими параметрами, як емоційна обізнаність, управління власними емоціями та інші. Опитувальник поданий 30 твердженнями, що розкривають зміст відповідних шкал: 1) емоційна обізнаність: знання репертуару емоцій та їх експресивного вираження; 2) управління власними емоціями: регуляція емоцій для емоційного розвитку, здатність бути відкритим до почуттів інших людей, емоційна гнучкість; 3) самомотивація: довільне управління власними емоціями; 4) емпатія як здатність до виявлення співчуття та емоційної підтримки інших; 5) розпізнавання емоцій інших людей: здатність розуміти переживання інших та впливати на емоційний стан інших.

2. *Методика діагностики емоційного інтелекту Д.В. Люсіна* (Люсин, 2006). Методика діагностує емоційний інтелект як здатність до розуміння та управління емоціями. Опитувальник складається з 46 тверджень. Ці твердження об'єднуються в п'ять субшкал. У нашому дослідженні нами були використані дані за такими субшкалами методики:

– розуміння чужих емоцій: здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та / або інтуїтивно; чуйність до внутрішніх станів інших людей;

– управління чужими емоціями: здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій;

– розуміння своїх емоцій: здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису емоцій;

– управління своїми емоціями: здатність і потреба управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані емоції;

– контроль експресії: здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

3. *Методика діагностики емоційної креативності Дж. Еверілла* (Валуева, 2010). Опитувальник складається з 30 питань і включає 3 шкали - емоційна готовність (знання про емоції і значення, що надаються емоційному життю), новизна (емоції незвичайні, відрізняються від нормативних, стандартних емоцій) автентичність (в емоціях відображається індивідуальність їх носія) і ефективність (емоції служать вирішенню певних життєвих завдань, сприяють успішному досягненню цілей).

4. *Опитувальник якісних показників схильності до ризику О.П. Саннікової і С.В. Бикової* (Саннікова & Бикова, 2008). Методика спрямована на визначення рівня розвитку таких компонентів схильності до ризику, як емоційний, когнітивний, конативний, контрольно-регулятивний, а також загального рівня розвитку схильності до ризику. Опитувальник містить 40 питань.

Результати. Визначено кореляційні зв'язки між показниками емоційної креативності та схильності до ризику (рис.1).

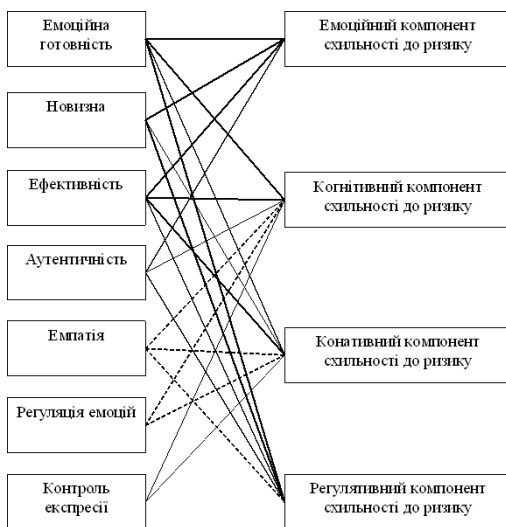

Рис. 1. Кореляційний взаємозв'язок між показниками емоційно-інтелектуальних здатностей та схильності до ризику.

Емоційна готовність пов'язана з емоційним ($r_{x,y}=0,58$; $p<0,0001$), когнітивним ($r_{x,y}=0,32$; $p<0,001$), конативним ($r_{x,y}=0,42$; $p<0,0001$) та регулятивним ($r_{x,y}=0,56$; $p<0,0001$) компонентами схильності до ризику.

Показники новизни пов'язані з показниками емоційного ($r_{x,y}=0,36$; $p<0,0001$), конативного ($r_{x,y}=0,20$; $p<0,05$) та регулятивного ($r_{x,y}=0,42$; $p<0,0001$) компонентів схильності до ризику.

Показники ефективності пов'язані з емоційним ($r_{x,y}=0,62$; $p<0,0001$), когнітивним ($r_{x,y}=0,33$; $p<0,001$), конативним ($r_{x,y}=0,39$; $p<0,0001$) та регулятивним ($r_{x,y}=0,60$; $p<0,0001$) компонентами схильності до ризику.

Показники аутентичності пов'язані з емоційним ($r_{x,y}=0,38$; $p<0,0001$), когнітивним ($r_{x,y}=0,18$; $p<0,05$), конативним ($r_{x,y}=0,17$; $p<0,05$) та регулятивним ($r_{x,y}=0,33$; $p<0,0001$) компонентами схильності до ризику.

Емпатія негативно пов'язана з когнітивним ($r_{x,y}=-0,31$; $p<0,0001$), конативним ($r_{x,y}=-0,25$; $p<0,001$) та регулятивним ($r_{x,y}=-0,18$; $p<0,05$) компонентами схильності до ризику.

Регуляція емоцій негативно пов'язана з когнітивним ($r_{x,y}=-0,32$; $p<0,001$) та конативним ($r_{x,y}=-0,21$; $p<0,05$) компонентами схильності до ризику.

Наведені вище суперечливі зв'язки між емоційно-інтелектуальними здатностями та схильністю до ризику вказують на неоднозначну відповідність між цими двома диспозиціями. З метою подальшого вивчення особливостей емоційного інтелекту в залежності від рівня схильності до ризику було здійснено кластерний аналіз (рис. 2).

Кластер 1 – високі показники емоційного та регулятивного компонентів схильності до ризику – низькі показники когнітивного компоненту схильності до ризику – середні показники конативного компоненту схильності до ризику. Профіль був названий «Помірна схильність до ризику».

Кластер 2 – низькі показники усіх компонентів схильності до ризику – «Низька схильність до ризику».

Кластер 3 – високі показники усіх компонентів схильності до ризику – «Висока схильність до ризику».

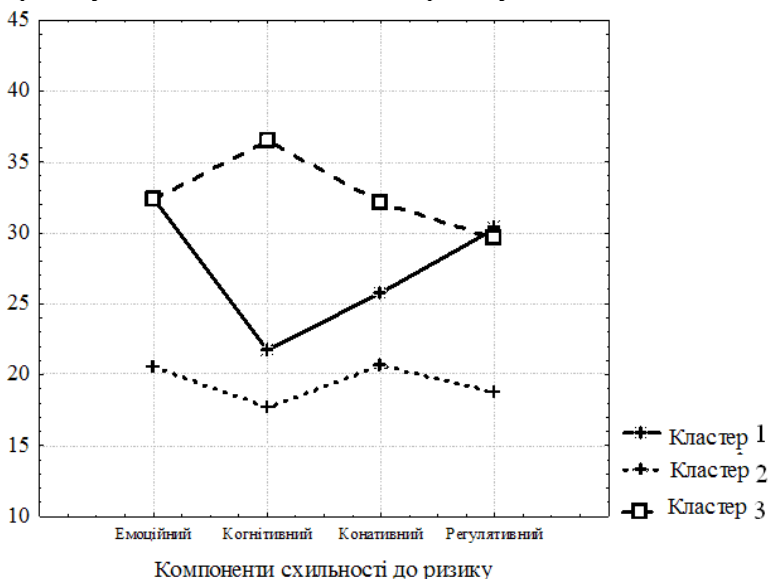

Рис. 2. Кластерні профілі схильності до ризику особистості.

Примітки: кластер 1 – психологічний профіль «Помірна схильність до ризику»; кластер 2 – психологічний профіль «Низька схильність до ризику»; кластер 3 – психологічний профіль «Висока схильність до ризику».

Зазначені кластери стали основою для розподілу досліджуваних на три відповідні групи. Кількісної переваги жодного профілю не було виявлено ($\chi^2_{\text{Емп}} = 1,987, p > 0,05$).

Розглянемо відмінності у показниках емоційного інтелекту за методикою Н. Холла у досліджуваних з різними рівневими кластерними профілями схильності до ризику (таблиця 1).

Виявлено, що досліджувані з «Помірним рівнем схильності до ризику» відрізняються вищими показниками самомотивації та здатності до регуляції емоцій. Здатність до емпатії меншою

мірою розвинута у досліджуваних з «Високим рівнем схильності до ризику».

Таблиця 1

Показники емоційного інтелекту за методикою Н. Холла у досліджуваних з різними кластерними профілями

Шкали емоційного інтелекту	Групи досліджуваних за кластерними профілями (M±σ)			Н
	1 кластер	2 кластер	3 кластер	
Емоційна обізнаність	10,65±4,31	9,05±4,65	8,88±3,50	5,34
Управління своїми емоціями	3,82±7,05	3,18±6,46	1,98±5,83	1,75
Самотивація	9,44±5,53	8,96±4,82	6,42±4,65	10,04*
Емпатія	9,55±4,81	10,05±3,63	7,00±3,11	19,99**
Регуляція емоцій	11,20±4,03	8,16±3,59	5,49±4,07	36,35**

Примітки: М – середнє; σ – стандартне відхилення; критерій Н-Краскала – Уолліса; * – p<0,01; ** – p<0,0001.

У таблиці 2 показано особливості міжособистісного та особистісного емоційного інтелекту у досліджуваних з різними кластерними профілями схильності до ризику.

Таблиця 2

Показники емоційного інтелекту за методикою Д. Люсіна у досліджуваних з різними кластерними профілями

Шкали емоційного інтелекту	Групи досліджуваних за кластерними профілями (M±σ)			Н
	1 кластер	2 кластер	3 кластер	
Міжособистісне розуміння	24,42±3,55	24,28±4,95	22,88±3,60	4,88
Міжособистісне управління	18,86±3,56	19,65±5,59	18,43±4,05	3,04
Внутрішнє розуміння	19,63±3,91	19,04±6,29	16,92±4,39	10,80*
Внутрішнє управління	14,98±2,83	14,91±3,26	13,08±2,94	13,72*
Контроль експресії	12,49±2,82	10,81±3,47	10,27±3,27	13,61*

Примітки: М – середнє; σ – стандартне відхилення; критерій Н-Краскала – Уолліса; * – p<0,01.

Виявлено відмінності між групами досліджуваних лише за показниками міжособистісного емоційного інтелекту. Так, розуміння власних емоцій і здатність управляти емоціями інших меншою мірою властиве особам з «Високим рівнем схильності до ризику». Здатність контролювати власну емоційну експресію властива більшою мірою особам з «Помірним рівнем схильності до ризику».

У таблиці 3 показано відмінності у показниках емоційної креативності досліджуваних з різним рівнем схильності до ризику. У досліджуваних з «Помірним рівнем схильності до ризику» виявлено вищі показники ефективності та аутентичності емоційної креативності.

Таблиця 3

Показники емоційної креативності у досліджуваних з різними кластерними профілями

Шкали емоційної креативності	Групи досліджуваних за кластерними профілями (M±σ)			H
	1 кластер	2 кластер	3 кластер	
Емоційна готовність	27,80±4,18	15,88±9,00	25,16±4,46	4,88
Новизна	48,49±9,35	37,75±6,71	41,07±6,63	3,04
Ефективність	19,71±3,89	11,54±3,72	17,21±2,29	10,80*
Аутентичність	15,10±2,44	11,05±4,62	13,56±2,44	13,78*

Примітки: M – середнє; σ – стандартне відхилення; критерій H-Краскала – Уолліса; * p<0,01.

Обговорення. Виявлені у нашому дослідженні позитивні взаємозв'язки між емоційною креативністю та схильністю до ризику вказують на те, що чим більше особистість схильна до ризикової поведінки, прагне до ризикових ситуацій, емоційно включається у ризикові дії, виявляє високу толерантність до ризику, тим більше вона здатна переживати незвичайні емоції, її емоційний досвід варіативний та диференційований і може бути корисним для вирішення практичних завдань життєдіяльності.

Негативні зв'язки між схильністю до ризику, емпатією та регуляцією емоцій вказують на те, що чим більше особистість

прагне до ризикових дій та регулює життєдіяльність через ризикові вчинки, тим меншою мірою вона здатна до емоційної саморегуляції та емпатії.

Виявлені відмінності між рівнем схильності до ризику та емоційно-інтелектуальними здатностями свідчать про те, що чим вищим у структурі схильності до ризику є емоційний та регулятивний компоненти, тим більшою мірою особистість здатна до емоційної самомотивації та регуляції, контролю власної емоційної експресивності та до появу емоційно-креативних якостей та здібностей. За умови надмірної чи зниженої схильності до ризику погіршуються емоційно-інтелектуальні здатності, отже відповідність між емоційним інтелектом та схильністю до ризику є нелінійною. Зазначені результати загалом відповідають отриманим у дослідженні О.В. Вдовіченко [18], в якому показано, що стеничні психоемоційні стани у ситуаціях ризику мають більший прояв у високоризикованих осіб, а у помірноризикованих людей емоції регулюються краще. Отже, більша імпульсивність високоризикованої особистості перешкоджає ефективній емоційній саморегуляції.

Висновки. У поданому дослідженні здійснено аналіз відповідності між мірою розвитку емоційно-інтелектуальних якостей та схильності до ризику особистості, доведено амбівалентний характер їх взаємозв'язку. Висока схильність до ризику відповідає високій емоційній креативності, проте зниженню здатності до емпатії та емоційній саморегуляції. Визначено, що помірний рівень схильності до ризику (за умови перевищення у його структурі емоційного та регулятивного компонентів над когнітивним та конативним компонентами) передбачає вищу ефективність застосування емоційного досвіду у життєдіяльності, специфічність емоційних переживань, здатність до емоційної само мотивації та саморегуляції, вищий самоконтроль емоційної експресії. Як низька схильність до ризику, так і підвищена, перешкоджають розвитку емоційно-інтелектуальних якостей та здібностей.

Література

Валуева Е.А. (2010). Диагностика эмоциональной креативности: адаптация опросника Дж. Эверилла. *Социальный и эмоциональный интеллект. От процессов к изменениям*. М.: Институт психологии РАН, 216–227.

Волкова О.Г., Жвания Т.В. (2014). Емоційний інтелект у структурі емоційної готовності майбутніх психологів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Випуск 49, 33-41.

Зарицька В.В. Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Випуск 49, 42-51.

Ильин Е.П. Психология риска / Е.П. Ильин. – СПб: Питер, 2012. – 288 с.

Козелецкий Ю. (1997). Человек многомерный. Киев: Лыбедь.

Корнилова Т.В. (2003). Психология риска и принятия решений. М.: Аспект Пресс.

Кузнецов М.А., Дюмидова Н.Ю. (2010). Специфіка реагування на екзаменаційний стрес у студентів з різними рівнями емоційної креативності. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Випуск 35, 149-154.

Люсин Д.В. (2004). Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования*. М.: Институт психологии РАН, 29—36.

Люсин Д.В. (2006). Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭИИ. *Психологическая диагностика*, 4, 3–22.

Носенко Е.Л. (2012). Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Педагогіка і психологія*. Т. 20. Вип. 18, 116-122.

Санникова О.П. (1995). Эмоциональность в структуре личности. Киев-Одесса: Хорс.

Санникова О.П., Бикова С.В. (2008). Психологічна діагностика стійкої схильності до ризику: апробація оригінальної методики. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Психологія*, 19, 4–15.

Солнцева Г.Н., Корнилова Т.В. (1999). Риск как характеристика действий субъекта. М.: НИЦ «Инженер».

Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. (2002). Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., Изд-во Института Психотерапии.

Хомуленко Т.Б., Абсалямова Л.М. (2011). Мотиваційні, інтелектуальні та емоційні компоненти психології ризику: віковий аспект. Харків: ХНПУ.

Чебыкин А.Я. (1999). Теория и методика эмоциональной регуляции учебной деятельности. Одесса: Астропринт.

Salovey P., Mayer J.D. (1994). Some final thoughts about personality and intelligence. *Personality and intelligence*. Cambridge University Press, 303-318.

Vdovichenko O.V. (2017). Subjenctive risk assessment of uncertainty and danger situations: diagnostics, psychological predicators and age dynamics. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*, Випуск 57, 31-39.

Оригінальний рукопис отриманий 4 лютого 2019 року

Стаття прийнята до друку 15 лютого 2019 року